

**การถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ
โครงการ “โรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เทิดไถ้องคราชนัน”
A LESSON LEARNED IN THE DEVELOPMENTAL PROCESS OF MORAL MODEL
SCHOOLS IN THE DIAMOND LEVEL : A CASE STUDY OF PROJECT
“NONTHABURI MORAL SCHOOLS ON THE HONOR OF THE KING” PROJECT**

สมภาพ มณีอ่อน

สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดนนทบุรี

Samaporn Manee-on

Nonthaburi Provincial Education Office

Corresponding Author Email : rojsiponpam@gmail.com

(วันรับบทความ : กรกฎาคม 5, 2566 ; วันแก้ไขบทความ : กรกฎาคม 21, 2566 ; วันตอบรับบทความ : กรกฎาคม 24, 2566)

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ โครงการ “โรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เทิดไถ้องคราชนัน” 2) เพื่อนำผลที่ได้จากการถอดบทเรียนมาเป็นฐานข้อมูลกำหนดมาตรฐานและตัวชี้วัดในการขับเคลื่อนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมของสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดนนทบุรี ผู้ให้ข้อมูลคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) ผู้บริหารโรงเรียน และรองผู้บริหารโรงเรียน 2) ครูที่รับผิดชอบโรงเรียนคุณธรรม 3) ครูกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และ 4) ครูที่ร่วมขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรมของโรงเรียน รวม 12 คน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การประชุมกลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย สรุปสาระสำคัญ จัดกลุ่มตามประเด็นสาระที่สอดคล้องหรือแตกต่างกัน

ผลการวิจัยพบว่า

กระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การสร้างการรับรู้และการยอมรับ 2) การสร้างครูแกนนำและนักเรียนแกนนำ 3) การกำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ 4) การกำหนดวิธีการบรรลุคุณธรรมอัตลักษณ์ 5) การลงมือปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย และ 6) การสร้างกลไกการขับเคลื่อน สำหรับมาตรฐานและตัวชี้วัดในการขับเคลื่อนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมของสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดนนทบุรี ได้แก่ มาตรฐานด้านกระบวนการด้านผลิต และด้านผลลัพธ์ ดังนี้ 1. ด้านกระบวนการ ได้แก่ 1) มีกระบวนการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมทั้งโรงเรียน 2) มีกลไกคณะทำงาน 3) ใช้โครงการคุณธรรมเป็นเครื่องมือ 4) ทุกคนมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติ 2. ด้านผลลัพธ์ ได้แก่ 1) พฤติกรรมที่พึงประสงค์เพิ่มขึ้น 2) พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดลง 3) ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม 3. ด้านผลลัพธ์ ได้แก่ 1) มีองค์ความรู้/นวัตกรรม 2) บุคลากร ในชั้นเรียน และ 3) เป็นแหล่งเรียนรู้ของโรงเรียนคุณธรรม

คำสำคัญ : การถอดบทเรียน, กระบวนการพัฒนา, โรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ, โรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เทิดไถ้องคราชนัน

Abstract

This study was qualitative research 1) to the lesson learned in the developmental process of moral model school in the diamond level : a case study of “Nonthaburi moral schools on the honor of the king” project, 2) to use the effect from the lesson learned as database to set standards and indicators for driving the development of moral schools under Nonthaburi Provincial Education Office. The twelve informants in the research were purposive random from four groups : 1) school directors and deputy school directors, 2) teachers who were responsible for moral school project, 3) teachers of Social Studies, and 4) teachers who driven the moral school project. Data was collected by document synthesis, unstructured interview, small group meeting, Data was analyzed using inductive conclusion method, Summarize the main points and group them according to the corresponding or different topics.

The results were found that :

The developmental process of moral model school in the diamond level consisted of six steps; 1) building awareness and perception, 2) training master teachers and students, 3) defining moral identity, 4) determining the way to attain virtuous identity, 5) action to achieve the goal, and 6) building a driving mechanism for standards and indicators to drive the development of moral schools of the Nonthaburi Provincial Education Office, namely : process, productivity and outcome standards were as follows : 1. process : 1) there was a process for developing morality and ethics throughout the school, 2) there is a working group mechanism, 3) use the moral project as a tool, 4) everyone participates in the action. 2. productivity : 1) increased desirable behavior, 2) decreased undesirable behavior, 3) participatory process. 3. outcomes were 1) knowledge/ innovation, 2) integration in the classroom and 3) being a moral school's learning resource.

Keywords : Lesson Learned, Developmental Process, Moral Model School in the Diamond Level, Nonthaburi Moral Schools on the Honor of the King

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรมนุษย์ถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาสังคมทุกระดับ นับแต่ระดับครอบครัว ชุมชน องค์กร ตลอดจนระดับประเทศ และสังคมโลก การที่จะสร้างทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพขึ้นมาในสังคมได้นั้นมีปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การศึกษา (Education) การศึกษาที่จะเสริมสร้างความมั่นคง และก้าวหน้าให้แก่ประเทศได้นั้นจะต้องเป็นการศึกษาที่เป็นความรู้คู่คุณธรรม และจริยธรรม ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันกระแสของวัตถุนิยมจากต่างประเทศได้เข้ามาครอบงำวิถีชีวิตที่สงบสุขเรียบง่ายของคนไทย การอยู่ร่วมกันฉันญาติมิตรเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเกิดการชิงดีชิงเด่น แก่งแย่งแข่งขันกัน ส่งผลให้สังคมไทยเปลี่ยนเป็นสังคมที่เห็นแก่ตัว ขาดคุณธรรม จริยธรรม ในการดำรงชีวิต นับว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่ออนาคตของชาติ ทั้งนี้ในสถานการณ์แห่งการแข่งขันทางปัญญา เพื่อความอยู่รอดในสังคมโลกต่อไปนั้น จำเป็นต้องสร้างเด็ก และเยาวชนให้มีความเข้มแข็งทางด้านสติปัญญา มีความรู้ความสามารถ มีเหตุมีผล ประกอบ ด้วยคุณธรรม จริยธรรม ประเทศชาติจึงจะอยู่รอดปลอดภัย และมีความสงบสุขได้ (วีระพงศ์ ถิ่นแสนดี, 2550 : 1-2)

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 4) พ.ศ.2562 ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิรูปการจัดการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งมาตรา 6 ระบุว่า มีความมุ่งหมายในการจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และมีคุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และมาตรา 22 ได้กำหนดแนวการจัดการศึกษาไว้ว่า การจัดการศึกษาต้องยึดหลักทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ และมาตรา 23 ระบุว่า การจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2562 : 1-26) อีกทั้งนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ ภายใต้แผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2559-2564) ที่ขยายระยะเวลาดำเนินการถึงปี พ.ศ.2565 เรื่อง การขับเคลื่อน การกำกับติดตาม และประเมินผลแผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ได้กำหนดยุทธศาสตร์การวางระบบรากฐานการเสริมสร้างคุณธรรม การสร้างระบบการบริหารจัดการ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการส่งเสริมให้ประเทศไทยเป็นแบบอย่างด้านคุณธรรม (ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการทุจริต, ม.ป.ป. : 23) นอกจากนั้นจากการศึกษางานวิจัยของจักรี วงศ์อักษร (2560 : 135) ซึ่งได้ทำวิจัย เรื่อง ประสิทธิภาพการดำเนินงานโรงเรียนคุณธรรม สพฐ. สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 23 พบว่า 1. ประสิทธิภาพการดำเนินงานโรงเรียนคุณธรรม สพฐ. โดยรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ 1) พฤติกรรมที่พึงประสงค์เพิ่มขึ้น 2) เกิดกระบวนการมีส่วนร่วม 3. มีกระบวนการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม 4) เป็นแหล่งเรียนรู้ในการพัฒนาคุณธรรม 5) มีกลไกคณะทำงาน และใช้โครงงานคุณธรรมเป็นเครื่องมือ 6) มีความรู้/นวัตกรรมการสร้างเสริมคุณธรรม และ 7) พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดลง

สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดนนทบุรี ได้จัดทำโครงการ “โรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เทิดไถ้องคราชน” ขึ้นเพื่อสืบสานพระราชปณิธานเดินตามรอยเบื้องพระยุคลบาทของ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ตามพระราชประสงค์ของ พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว และดำเนินการตามนโยบายกระทรวงศึกษาธิการ ภายใต้กรอบกลยุทธ์ชาติเกี่ยวกับเรื่องคุณธรรม โดยร่วมมือกับส่วนราชการต่าง ๆ ในจังหวัดนนทบุรี เพื่อขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรมที่ช่วยให้พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ในโรงเรียนลดลง และส่งเสริมให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์เพิ่มขึ้น และได้โรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ จำนวน 11 แห่ง นั้น ทำให้ผู้วิจัยซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ “โรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เทิดไถ้องคราชน” ได้เล็งเห็นถึงคุณค่า และประโยชน์ของโรงเรียนคุณธรรมต้นแบบที่จะสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ และเป็นแบบอย่างให้กับโรงเรียนอื่น ๆ ได้มาศึกษาดูงาน จึงได้ทำการคัดเลือกโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบตามความสมัครใจ จำนวน 6 แห่ง เพื่อทำการถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ เพื่อเป็นแบบอย่างให้กับสถานศึกษาอื่นได้มาศึกษาเรียนรู้ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ โครงการ “โรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เทิดไถ้องคราชน”
2. เพื่อนำผลที่ได้จากการถอดบทเรียนมาเป็นฐานข้อมูลกำหนดมาตรฐาน และตัวชี้วัดในการขับเคลื่อนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมของสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดนนทบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. พื้นที่สำหรับการศึกษาการถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม โดยพิจารณาจาก
 - 1.1 การจัดนิทรรศการ แสดงผลงานด้านคุณธรรมของโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ ระหว่างวันที่ 19-21 ธันวาคม 2564 ณ หอประชุมโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยนนทบุรี
 - 1.2 การลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ กับทางโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ
 - 1.3 การวิเคราะห์ สังเคราะห์ จากเอกสารหลักฐาน ร่องรอยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมของโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ
 - 1.4 การสังเกตจากพฤติกรรมที่ปรากฏทั้งที่พึงประสงค์ และไม่พึงประสงค์ของครู และนักเรียน
2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

ผู้วิจัยกำหนดให้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เพื่อทำการสัมภาษณ์แบบสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion : FGD) และการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) โดยมีเกณฑ์ในการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย

 - 2.1 ผู้บริหารโรงเรียน และรองผู้บริหารโรงเรียน จำนวน 3 คน
 - 2.2 ครูที่รับผิดชอบโรงเรียนคุณธรรม จำนวน 3 คน
 - 2.3 ครูกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของโรงเรียน จำนวน 3 คน
 - 2.4 คณะครูที่มีส่วนรับผิดชอบการขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรมของโรงเรียน จำนวน 3 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. แบบวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) กระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมตามแนวคิดมูลนิธิยุวสถิรคุณ
2. แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) ในการสัมภาษณ์ผู้บริหารและรองผู้บริหารโรงเรียน ครูที่รับผิดชอบโรงเรียนคุณธรรม ครูกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของโรงเรียน และคณะครูที่มีส่วนรับผิดชอบการขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรมของโรงเรียน
3. ประเด็นการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ในการสนทนากลุ่มกับผู้ให้ข้อมูลหลักในกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม

การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือ

การสร้างแบบวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) (ไม่ได้สร้างแบบสัมภาษณ์แต่ให้ผู้สัมภาษณ์ออกแบบข้อคำถามได้เอง) และแบบสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) มีขั้นตอนในการสร้าง ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าเอกสาร ทฤษฎี แนวคิด หลักการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และลงพื้นที่ศึกษาบริบทของโรงเรียนเพื่อเป็นฐานในการสร้างเครื่องมือ
2. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในขั้นตอนแรก มาประมวลออกแบบวิเคราะห์เอกสาร ออกแบบประเด็นการสนทนากลุ่ม เพื่อใช้เก็บข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ 1) ผู้บริหารโรงเรียน และรองผู้บริหารโรงเรียน 2) ครูที่รับผิดชอบโรงเรียนคุณธรรม 3) ครูกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ของทางโรงเรียน และ 4) คณะครูที่มีส่วนรับผิดชอบการขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรมของทางโรงเรียน
3. นำแบบวิเคราะห์เอกสาร และแบบประเด็นการสนทนากลุ่มที่สร้างขึ้นให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 คน ซึ่งประกอบด้วย 1) ผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตร 2) ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการเรียนรู้ 3) ผู้เชี่ยวชาญด้านวิจัย 4) ผู้เชี่ยวชาญในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา และ 5) ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับโรงเรียนคุณธรรม ตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา โดยการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Items Objective Congruence : IOC)
4. แก้ไขแบบวิเคราะห์เอกสาร และแบบประเด็นการสนทนากลุ่มตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญจนมีคุณภาพ ผ่านตามเกณฑ์ที่กำหนด
5. นำแบบวิเคราะห์เอกสาร และแบบประเด็นการสนทนากลุ่มที่สร้างขึ้น ไปเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
6. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบวิเคราะห์เอกสาร และจากการสนทนากลุ่ม

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. การเก็บข้อมูลจากการศึกษา และวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) เพื่อศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary) จากแหล่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมของโรงเรียน ตามแบบมาตรฐาน และตัวชี้วัดของงานนี้ ติดตาม โดยใช้เครื่องมือ แนวคิดของมูลนิธิยุวสถิรคุณ
2. เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) โดยใช้กระบวนการถอดบทเรียน ได้แก่ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ระหว่างการจัดนิทรรศการแสดงผลงานของโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรที่สมัครเข้าร่วม คัดเลือกโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ ระหว่างวันที่ 19-21 ธันวาคม 2564 ณ หอประชุมโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย นนทบุรี จัดบันทึกพฤติกรรม การนำเสนอผลงานด้วยวาจา เอกสารที่แสดงผลงาน การตอบคำถาม และร่องรอยหลักฐานเชิงประจักษ์ที่พบเห็นตามสภาพจริง ปฏิสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมนำเสนอผลงาน การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในการเข้าร่วมประเมินโรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เขตไทรน้อย ระดับเพชรต้นแบบ ระหว่างวันที่ 11-18 กุมภาพันธ์ 2565 ผู้วิจัยค้นหาข้อมูลการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมตามมาตรฐาน และตัวชี้วัดตามเกณฑ์การประเมิน
3. เก็บข้อมูลโดยการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้บริหาร และรองผู้บริหารโรงเรียน ครูที่รับผิดชอบโรงเรียนคุณธรรม ครูกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และครูที่มีส่วนรับผิดชอบการขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรม เพื่อหาข้อมูลทั่วไปของทางโรงเรียน แนวคิด หลักในการพัฒนากระบวนการ/วิธีการในการพัฒนา กระบวน ผลผลิต และผลลัพธ์ในการพัฒนา ตามมาตรฐาน และตัวชี้วัด ตลอดจนปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ รวมไปถึงปัจจัย เงื่อนไข เพื่อค้นหาแนวทางในกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมของทางโรงเรียน และให้เปิดเผยกระบวนการทำงาน วิธีการ อย่างตรงไปตรงมา โดยไม่ปิดบัง

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ ดังนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ได้แก่ แบบวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) และแบบสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้การวิเคราะห์ความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity)
2. การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย เนื่องจากการถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เขตไทรน้อย ระดับเพชรต้นแบบ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้จากการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) นำข้อมูล

ที่รวบรวมได้มาทำการจัดแยกเป็นเรื่องๆ (Themes) จำแนกข้อมูลทั่วไป ข้อมูลกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม ตามมาตรฐาน และตัวชี้วัด ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) สรุปเนื้อหาทั้งที่เป็นข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพ ภาพถ่าย สารสนเทศ ประกอบคำอธิบาย ทำการสกัดออกเป็น กระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม ของโรงเรียนนั้น ๆ นอกจากนั้นยังจัดกลุ่มตามประเด็นสาระที่สอดคล้อง หรือแตกต่างกัน โดยสรุปประเด็นที่เป็น สาระสำคัญ แล้วมีการคัดตัวอย่างคำพูดของกลุ่มเป้าหมาย ที่เป็นผู้ให้ข้อมูล ทั้งนี้การคัดตัวอย่างคำพูดจะเลือกเฉพาะ ข้อความที่เป็นตัวแทนสำคัญของกลุ่มเป้าหมาย เพียงบางคนที่เท่านั้น เพื่อใช้เป็นหลักฐานสนับสนุนสาระสำคัญใน การวิจัย

ผลการวิจัย

(ข้อ 1) จากการถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ โครงการ “โรงเรียน คุณธรรมนันทบุรี เทิดไท้องค์ราชัน” มีกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบตามโครงการ ดังนี้

1. โรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ มีกระบวนการพัฒนา 6 ชั้น ดังนี้
 - 1.1 สร้างการรับรู้ และการยอมรับจากผู้บริหาร ครู นักเรียนในโรงเรียน
 - 1.2 การสร้างครูแกนนำและนักเรียนแกนนำ
 - 1.3 การกำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียน
 - 1.4 การกำหนดวิธีการบรรลุคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียน เช่น การจัดทำโครงการคุณธรรม การเป็น แบบอย่างที่ดี การจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรม การบูรณาการคุณธรรมในการจัดการเรียนรู้
 - 1.5 การลงมือปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย
 - 1.6 การสร้างกลไกการขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรม เช่น การมีส่วนร่วม การเสริมแรง การนิเทศ การ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นต้น
2. โรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ มุ่งองค์ความรู้/นวัตกรรมการสร้างเสริมคุณธรรม และมีการบูรณาการ กับการเรียนรู้ในชั้นเรียน ปรากฏคุณธรรมอัตลักษณ์ และนวัตกรรมเสริมสร้างคุณธรรม ดังนี้
 - 2.1 วิทยาลัยเทคโนโลยีสยามบริหารธุรกิจ นนทบุรี (SBAC)
 - 1) คุณธรรมอัตลักษณ์ ได้แก่ รับผิดชอบ มีวินัย จิตอาสา ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
 - 2) นวัตกรรม : SBAC Model
 - 2.2 โรงเรียนศรีสังวาลย์
 - 1) คุณธรรมอัตลักษณ์ : มีความรับผิดชอบ มีวินัย มีสัมมาคารวะ
 - 2) นวัตกรรม : บูรณาการฐานการเรียนรู้เชื่อมโยงเนื้อหาสาระของครูผู้สอน ทั้ง 8 กลุ่มสาระ และ ระดับชั้นอนุบาล
 - 2.3 โรงเรียนวัดเชิงเลน
 - 1) คุณธรรมอัตลักษณ์ : ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ พอเพียง กตัญญู
 - 2) นวัตกรรม : การบริหาร 4 ร (PDCA) ร1 ร่วมคิด ร2 ร่วมทำ ร3 ร่วมตรวจสอบ ร4 ร่วมรับผิดชอบ
 - 2.4 โรงเรียนติมาอุปถัมภ์
 - 1) คุณธรรมอัตลักษณ์ : ความพอเพียง ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ มีวินัย กตัญญู
 - 2) นวัตกรรม : DEEMAK Model
 - 2.5 โรงเรียนวัดบางไกรนอก
 - 1) คุณธรรมอัตลักษณ์ : ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความพอเพียง
 - 2) นวัตกรรม : ยิ้มใส ไหว้สวย ด้วยคุณธรรม ธรรมะคู่คิดมีจิตอาสา ก้าวแรกแห่งความดี
 - 2.6 โรงเรียนเทศบาลปลายบาง วัดอุบลวนาราม
 - 1) คุณธรรมอัตลักษณ์ : รับผิดชอบ มีวินัย ใส่ใจสังคม นิยมความเป็นไทย ใช้อย่างพอเพียง
 - 2) นวัตกรรม : พิษสวนแปลงเกษตรพอเพียง วัสดุประดิษฐ์รีไซเคิล ปุ๋ยชีวภาพ
3. เป็นแหล่งเรียนรู้ของโรงเรียนคุณธรรมจริยธรรม ดังนี้
 - 3.1 วิทยาลัยเทคโนโลยีสยามบริหารธุรกิจ นนทบุรี (SBAC)

การประกวดโครงงานคุณธรรมห้องเรียน จัดนิทรรศการ เผยแพร่วารสารร่วมไทโร วารสารอิเล็กทรอนิกส์ จากเว็บไซต์ของวิทยาลัย สื่อสร้างสรรค์วิดีโอ แผ่นพับ และเสียงตามสายในการประชาสัมพันธ์ นักเรียนนักศึกษาได้เข้าใจ มีสถานที่จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม เช่น ห้องสมุด ศูนย์วัฒนธรรม ห้องจริยธรรม เป็นต้น

3.2 โรงเรียนศรีสังวาลย์

โรงเรียนมีการจัดทำโครงการ สร้างคนดีสู่สังคม ซึ่งเป็นโครงการที่ส่งเสริมและพัฒนาคุณธรรมของโรงเรียนที่เป็นแบบอย่างที่ดี เป็นการฝึกอุปนิสัยที่ดี รู้จักแบ่งปัน เป็นจิตอาสา ร่วมกันคิดสร้างสรรค์ "กิจกรรมดังกล่าวจะสอดแทรก คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ และสอนให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญต่อผู้มีพระคุณ พร้อมทั้งฝึกทักษะการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้และส่งเสริมการพัฒนานตนเองอย่างต่อเนื่อง มีการเผยแพร่โครงการสู่สาธารณะ ในรูปแบบเอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ วิดีทัศน์ เว็บไซต์ ยูทูบ ซึ่งมีอยู่ 2 กิจกรรม คือ 1) กิจกรรมธนาคารจิตประภัสสร และ 2) กิจกรรมนิทานสนามหญ้า

3.3 โรงเรียนวัดเชิงเลน

โรงเรียนมีความพร้อมในการเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม โดยมีโรงเรียนสังกัดต่าง ๆ มาศึกษาดูงาน จำนวน 12 แห่ง สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาจันทบุรีเขต 2 จำนวน 7 แห่ง คือ โรงเรียนไทยรัฐวิทยา 95 (วัดโพธิ์ทองบน) โรงเรียนวัดโพธิ์บ้านอ้อย โรงเรียนแสงพระที่ปัฐบุรุษ โรงเรียนวัดอินทาราม โรงเรียนวัดท่าเกวียน โรงเรียนวัดท่าหมื่นเหื้อ โรงเรียนวัดตาล สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี จำนวน 3 แห่ง คือ โรงเรียนวัดสนามนอก โรงเรียนวัดบางขุน โรงเรียนวัดแดงธรรมชาติ สังกัดเทศบาลจำนวน 1 แห่ง คือ โรงเรียนเทศบาลปลายบาง และสังกัดสำนักงานการศึกษาพิเศษ จำนวน 1 แห่ง คือ โรงเรียนโสตศึกษา จังหวัดนนทบุรี รวมทั้งสิ้น 12 แห่ง

3.4 โรงเรียนติมาอูปถัมภ์

มีหน่วยงานทางการศึกษา และสถานศึกษามาศึกษาดูงานหลายแห่ง ได้แก่ ผู้บริหาร คณะครู และบุคลากรทางการศึกษา โรงเรียนวัดท่าข้าม และโรงเรียนวัดเขากลอย สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสงขลาเขต 2 โรงเรียนบ้านหนองเสม็ด และโรงเรียนวัดตะปอนใหญ่ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาจันทบุรี เขต 2 คณะผู้บริหารจากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 1 คณะผู้บริหาร และคณะครู สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสระบุรี เขต 1 ผู้บริหาร และคณะครู โรงเรียนวัดพราหมณี สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานครนายก

3.5 โรงเรียนวัดบางไกรนอก

มีความพร้อมในการเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม มีโรงเรียนมาศึกษาดูงาน ได้แก่ โรงเรียนวัดบางไกรนอก โรงเรียนวัดอุทัยน โรงเรียนวัดไทยเจริญ โรงเรียนวัดตะเคียน โรงเรียนวัดโบสถ์ (บน) โรงเรียนคลองบางกอกน้อย สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากาญจนบุรีเขต 1, เขต 2 โรงเรียนบ้านหนองหว้าทับทิม สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาศรีสะเกษ เขต 1 โรงเรียนบ้านคลองไต่จะนุ้ย สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาจันทบุรี เขต 2 โรงเรียนอุปลพันธ์โรจนประสิทธิ์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอยุธยา เขต 2 และเป็นแหล่งเรียนรู้ฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูของมหาวิทยาลัยปทุมธานี มหาวิทยาลัยสวนดุสิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง และมหาวิทยาลัยราชภัฏ

3.6 โรงเรียนเทศบาลปลายบาง วัดอุบลนาราม

โรงเรียนมีแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น พิซสวนแปลงเกษตร ราชวงศ์จักรี ผลงานจากขยะรีไซเคิล ห้องเรียนธรรมะ นิทานคุณธรรม ปุ๋ยหมักชีวภาพ ขยะอินทรีย์ ลานกีฬาต้านยาเสพติด การเรียนการสอนภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลาดนัดนักเรียน การคัดแยกขยะ มีการเผยแพร่ให้ผู้ปกครอง ชุมชน และหน่วยงานภายนอกมีการประชาสัมพันธ์เสียงตามสาย จัดทำวารสาร การเชิญหน่วยงานต่าง ๆ มาเข้าร่วมกิจกรรมที่โรงเรียนจัดขึ้นเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามาศึกษาดูงาน เยี่ยมชมผลงานของนักเรียน ปุ๋ยชีวภาพ แปลงเกษตรพอเพียง การประดิษฐ์วัสดุรีไซเคิล รวมถึงการนำผลงานต่าง ๆ เข้าร่วมประกวดเพื่อเป็นการเผยแพร่ผลงานในสถานศึกษา และนำไปเป็นแบบอย่างวิธีปฏิบัติที่ดี

จากผลของการถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ โครงการ “โรงเรียนคุณธรรมนันทบุรี เทิดไท้องค์ราชัน” ทุกโรงเรียนพบว่าโรงเรียนมีการดำเนินการที่คล้ายคลึงกัน และ การดำเนินการที่แตกต่างกัน ดังนี้

การดำเนินการที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ สถานศึกษาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบมีการกำหนด คุณธรรมอัตลักษณ์ที่แตกต่างตามบริบทของแต่ละโรงเรียน การจัดทำโครงการคุณธรรม การจัดสภาพแวดล้อม ให้เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรม การสร้างการมีส่วนร่วม บูรณาการคุณธรรมในการจัดการเรียนรู้ และจัดให้มีโครงการ คุณธรรม

การดำเนินการที่แตกต่างกัน ได้แก่ การสร้างการรับรู้และการยอมรับจากผู้บริหาร ครู และนักเรียน การลงมือปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย การนิเทศติดตาม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นต้น

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) ผู้บริหาร ครูผู้รับผิดชอบ โรงเรียนคุณธรรม ครูผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม และครูที่มีส่วนขับเคลื่อนโรงเรียน คุณธรรมของโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ มีรายละเอียดโดยสรุปได้ ดังนี้

เหตุจูงใจในการสมัครเป็นโรงเรียนคุณธรรมต้นแบบ ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นตรงกันว่า เพื่อต้องการสร้าง แรงจูงใจ และกระตุ้นการขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรมของโรงเรียนให้เห็นผลเป็นรูปธรรม มีการสร้างความร่วมมือ ภายในโรงเรียน โดยการจัดประชุมสร้างความเข้าใจ เชิญวิทยากรมาให้ความรู้ และฝึกปฏิบัติกิจกรรม จัดส่งครูและ นักเรียนไปอบรมครู/นักเรียนแกนนำโรงเรียนคุณธรรม แล้วให้กลับมาขยายผล ออกคำสั่งแต่งตั้งผู้รับผิดชอบ จัดทำ แผนพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมของตนเอง ลงมือปฏิบัติตามแผนการพร้อมกันทั้งโรงเรียน ระดับห้องเรียน ระดับสายชั้น ริเริ่มจัดทำโครงการคุณธรรม กิจกรรมสร้างเสริมความดี บูรณาการในกิจกรรมการเรียนการสอนรายกลุ่มสาระ การเรียนรู้ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และวิถีชีวิตประจำวัน

สำหรับความร่วมมือจากภายนอกโรงเรียนนั้น โรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ ได้รับความร่วมมือจาก กรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชน โดยเฉพาะโรงเรียนที่อยู่ใกล้เคียงจะได้รับความเมตตาจากเจ้าอาวาส มีการร่วม กิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมต่าง ๆ ในหัววันสำคัญทางศาสนา พระสอนศีลธรรม การเข้าวัดนั่งสมาธิภาวนา เป็นต้น

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่มีบทบาทสูงในการขับเคลื่อนคุณธรรมนั้น ได้แก่ ตัวผู้บริหารโรงเรียนที่จะกำหนดนโยบาย กำกับดูแล ให้การปฏิบัติดำเนินไปอย่างเป็นระบบ มีความต่อเนื่อง จัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมมือ รวมพลัง กันภายในโรงเรียน ระหว่างครูและนักเรียนผ่านกระบวนการ PLC

ครูทั้งโรงเรียนร่วมมือร่วมใจกัน ใช้วิธีการที่หลากหลายในการขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรม ผลลัพธ์ที่เห็นเด่นชัด คือ พฤติกรรมที่พึงประสงค์ในโรงเรียนมีเพิ่มมากขึ้น และพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดน้อยลง คุณธรรม อัตลักษณ์ของโรงเรียนที่พบว่าการบรรลุเป้าหมายจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ความมีวินัย ความพอเพียง ความซื่อสัตย์ จิตอาสา และความรับผิดชอบ

สำหรับปัญหาอุปสรรคของการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมที่พบ โดยยกตัวอย่างข้อความจากการสัมภาษณ์ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ดังนี้

“...การที่เราจะไปขยายให้โรงเรียนอื่น เราต้องพร้อมก่อน เช่น ต้องมีงบประมาณในส่วนของการจัดซื้อจัดหา วัสดุอุปกรณ์ อีกอย่างครูและเด็กก็ยังไม่พร้อมในการเป็นผู้นำ... เวลาของเราที่ไม่มีด้วย...” (บางตอนจากการสัมภาษณ์ ครู)

“...เรายังขาดการวางแผนที่ดี การทำกิจกรรมบางเรื่องยังไม่ชัด การมอบหมายงานผ่านสภานักเรียน และ สายชั้นยังไม่ชัด...” (บางตอนจากการสัมภาษณ์ครู)

“จุดสำคัญของโครงการที่ไม่ค่อยสำเร็จ คือ ครูยังเป็นผู้ชี้แนะ ไม่ให้เด็กได้คิดเอง... โครงการห้องส่วนหนึ่งเป็น โครงการที่ครูคิดให้...” (บางตอนจากการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการโรงเรียนและครู)

“โครงการห้องบางห้องมันเคยเกิด แต่ก็หยุดชะงักไปแล้ว เนื่องจากปัญหาของครู...การนิเทศ...ครูไม่ได้ติดตาม ว่า นักเรียนทำโครงการถึงไหนแล้ว ไม่มีการนิเทศที่เต็มรูปแบบ มีการติดตามและประเมินแต่ขาดหายไปบางช่วง...” (บางตอนจากการสัมภาษณ์ครู)

“...ไม่ได้สร้างเครื่องมือ ไม่มีการประเมิน... เราไม่ได้มีเครื่องมือประเมินที่ชัดเจน ...” (บางตอนจากการ สัมภาษณ์ครู)

“... ปัญหาอยู่ที่... การเขียนให้สละสลวย ... บรรยาย... พรรณนาเชิงวิชาการ.. ซึ่งบางคนไม่ถนัดในการเขียน ถนัดในทางปฏิบัติมากกว่า...” (บางตอนจากการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการโรงเรียน)

(ข้อ 2) ผู้วิจัยได้นำผลที่ได้จากการถอดบทเรียนมาเป็นฐานข้อมูลกำหนดมาตรฐาน และตัวชี้วัดในการขับเคลื่อนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมของสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดนนทบุรีได้ ดังนี้

มาตรฐานด้านกระบวนการ มาตรฐานด้านผลผลิต มาตรฐานด้านผลลัพธ์

มาตรฐานด้านกระบวนการ มี 11 ตัวชี้วัด

1. มีกระบวนการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมทั้งโรงเรียน มี 5 ตัวชี้วัด

1.1 มีการสื่อสารสร้างความเข้าใจ มีการจัดประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง สร้างความเข้าใจในการทำงานร่วมกัน แต่งตั้งมอบหมายงาน วางแผนปฏิบัติการ วิเคราะห์ปัจจัยภายใน จุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหาอุปสรรค มีการทบทวน วิสัยทัศน์ ปรัชญาต่าง ๆ ของทางโรงเรียน

1.2 มีการสร้างครูแกนนำ และนักเรียนแกนนำ มีการคัดเลือกทั้งครูและนักเรียนให้เข้ารับการอบรมที่ได้รับการยอมรับ มีความสามารถขยายผลได้ แล้วจึงจัดให้มีการประชุมครู และบุคลากรในโรงเรียนเพื่อระดมความคิดเห็น

1.3 การกำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียน โดยจัดประชุมปฏิบัติการการกำหนดพฤติกรรมบ่งชี้เชิงบวกของโรงเรียนร่วมกันทุกฝ่าย วิเคราะห์ปัญหาพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ พฤติกรรมดี ๆ ที่ต้องการให้เกิดขึ้น อาจให้วิเคราะห์เป็นรายระดับชั้น กำหนดคุณธรรมเป้าหมายร่วมกันทั้งโรงเรียน เริ่มที่ห้องเรียนของตนเอง แล้วจัดทำตารางคุณธรรมอัตลักษณ์ขึ้น ซึ่งประกอบด้วย คุณธรรมเป้าหมาย พฤติกรรมบ่งชี้เชิงบวก ของทั้งผู้บริหาร ครู และนักเรียน คุณธรรมเป้าหมายโรงเรียนควรร่วมกันกำหนด ได้แก่ ความมีวินัย ความพอเพียง ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ จิตอาสา เป็นต้น

1.4 มีการกำหนดวิธีบรรลุคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียน ทุกโรงเรียนควรมีการจัดทำแผนพัฒนาคุณธรรมของโรงเรียน อยู่ในแผนปฏิบัติงานทุกฝ่าย กิจกรรมที่บรรจุในแผน โดยสรุป ได้แก่ โครงการคุณธรรม กิจกรรมส่งเสริมความดี การเป็นแบบอย่าง การบูรณาการคุณธรรมในการจัดการเรียนรู้ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การเข้าค่ายคุณธรรม การร่วมมือกับทางวัด การปลูกฝังให้อยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน การพัฒนาสภาพแวดล้อม กิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ

1.5 มีการลงมือปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมาย โดยทุกฝ่ายลงมือปฏิบัติตามกรอบภาระงานที่ได้กำหนดไว้ตามแผนพัฒนาคุณธรรม

2. มีกลไกคณะทำงานและใช้โครงการคุณธรรมเป็นเครื่องมือที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติเพื่อพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม มี 6 ตัวชี้วัด

2.1 การวางแผน โดยการสร้างความเข้าใจในการดำเนินงานให้กับ ครู นักเรียน คณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง โดยดำเนินการตามแผนพัฒนาด้านคุณธรรมที่กำหนดไว้ในแผนปฏิบัติการประจำปี

2.2 การสร้างการมีส่วนร่วม ทุกโรงเรียนแต่งตั้งคณะทำงานรับผิดชอบ มีการสร้างแรงจูงใจ และกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม การขอความร่วมมือจากผู้ปกครอง ชุมชน วัด ตลอดจนคณะกรรมการสถานศึกษา

2.3 การส่งเสริม สนับสนุน และเสริมแรง การเสริมแรงเชิงบวกในรูปแบบของการชมเชย การยกย่องให้เกียรติ สร้างแรงบันดาลใจ การมอบเกียรติบัตร รางวัล

2.4 การนิเทศติดตาม มีการแต่งตั้งคณะกรรมการนิเทศภายใน ติดตามความก้าวหน้า ช่วยเหลือแนะนำจากฝ่ายบริหาร และเพื่อนครู

2.5 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผ่านกระบวนการ PLC ระหว่างครูกับครู และระหว่างนักเรียนกับนักเรียน แบบกลุ่มย่อย กลุ่มใหญ่ แบบร่วมมือรวมพลัง ตามที่ได้กำหนดเป้าหมายที่จะพัฒนาร่วมกัน

2.6 การประชาสัมพันธ์ มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผลงานทางสื่อต่าง ๆ ได้แก่ การจัดนิทรรศการ เผยแพร่ทางเว็บไซต์ของทางโรงเรียน เอกสารแผ่นพับ การเปิดโอกาสให้โรงเรียนอื่นได้มาศึกษาดูงาน

มาตรฐานด้านผลผลิต มี 3 ตัวชี้วัด

1. พฤติกรรมที่พึงประสงค์ในโรงเรียนเพิ่มขึ้น โรงเรียนคุณธรรมต้องมีนักเรียนที่มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์เพิ่มขึ้นมากกว่าร้อยละ 50

2. มีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดลง อยู่ในช่วง ร้อยละ 5 ถึง ร้อยละ 15 อาทิ ด้านความมีวินัย นักเรียนประพฤติปฏิบัติตามระเบียบของโรงเรียน เช่น เข้าแถวเป็นระเบียบ มาเรียนทันเวลา แต่งกายถูกต้อง เป็นต้น ด้านความพอเพียง นักเรียนรู้จักเก็บออม มีความพอประมาณ เช่น หยอดกระปุกออมสิน ปิดน้ำปิดไฟ ซื่อของใช้เท่าที่

จำเป็น เป็นต้น ด้านความรับผิดชอบ ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ เอาใจใส่ เช่น ทำงานเสร็จตามกำหนดเวลา ส่งการบ้านทุกครั้ง ไม่ขาดเรียน เป็นต้น ด้านความซื่อสัตย์ ประพฤติปฏิบัติด้วยความซื่อตรง ตามความเป็นจริง เช่น เก็บของได้แล้วส่งให้ครูประกาศหาเจ้าของ ไม่ลักขโมย ทำการบ้านด้วยตนเอง เป็นต้น จิตสาธารณะ ช่วยเหลือทางโรงเรียน และคนอื่นด้วยความเต็มใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน เช่น เข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ของทางโรงเรียน ช่วยเหลือวัด ชุมชน และส่วนรวม เป็นต้น

3. เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ในโรงเรียนจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ควรมีการประกาศเจตนารมณ์ในการร่วมมือกันพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม วางแผนพัฒนาคุณธรรมและลงมือปฏิบัติร่วมกัน ทั้งผู้บริหาร ครู นักเรียน และบุคลากรภายในโรงเรียน ตามพฤติกรรมบ่งชี้เชิงบวก และคุณธรรมเป้าหมาย (คุณธรรมอัตลักษณ์) มีการนิเทศติดตามความก้าวหน้า แลกเปลี่ยนเรียนรู้และทบทวนหลังการปฏิบัติ : AAR ในทุกชั้นตอน สร้างการรับรู้รับทราบร่วมกัน ระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครอง วัด และชุมชน เข้าร่วมเป็นเครือข่ายเสริมสร้างคุณธรรมของโรงเรียน

มาตรฐานด้านผลลัพธ์ มี 3 ตัวชี้วัด

1. มีองค์ความรู้ในการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม โดยผู้บริหารสถานศึกษา และครู ร่วมกันพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนตามอัตลักษณ์ของโรงเรียน ผ่านการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายโดยใช้กระบวนการ PDCA ในการดำเนินงาน บูรณาการกับการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียน จัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่สร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรม และมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

2. มีนวัตกรรมการสร้างเสริมคุณธรรม โดยสถานศึกษาจัดให้มีโครงการ กิจกรรมต่าง ๆ เช่น โครงการโรงเรียนปลอดขยะ โครงการส่งเสริมคุณธรรม การทำบุญตักบาตร ทำสมาธิ กิจกรรมสืบสานประเพณีและวัฒนธรรม โครงการงานคุณธรรมในห้องเรียน เป็นต้น

3. มีการบูรณาการกับการเรียนรู้ในชั้นเรียน โดยการผนวกคุณธรรม จริยธรรม ไว้ในแผนการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมฯ และกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่น ๆ จัดในกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน วิถีชีวิตในสถานศึกษา เป็นต้น

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยนำเสนอประเด็นอภิปรายตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. จากการถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ โครงการ “โรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เทิดไท้องค์ราชัน” พบว่า 1) มีกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม จำนวน 6 ขั้นตอน ได้แก่ (1) สร้างการรับรู้ (2) สร้างครูแกนนำและนักเรียนแกนนำ (3) กำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ (4) กำหนดวิธีการบรรลุคุณธรรมอัตลักษณ์ (5) การลงมือปฏิบัติ (6) การสร้างกลไกการขับเคลื่อน 2) โรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ มีองค์ความรู้/นวัตกรรมการสร้างเสริมคุณธรรม และมีการบูรณาการกับการเรียนรู้ในชั้นเรียน ปรากฏเป็นคุณธรรมอัตลักษณ์ เช่น วิทยาลัยเทคโนโลยีสยามบริหารธุรกิจนนทบุรี (SBAC) คุณธรรมอัตลักษณ์ คือ รับผิดชอบดี มีวินัย จิตอาสา ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และนวัตกรรม คือ โครงการจิตอาสาพาสะอาด โครงการยิ้มไหว้ ทักทาย โครงการสวมหมวกนิรภัย 100 เปอร์เซ็นต์ เป็นต้น สอดคล้องกับจักรี วงศ์อักษร (2560 : 135) ได้ทำวิจัย เรื่อง ประสิทธิภาพการดำเนินงานโรงเรียนคุณธรรม สพฐ. สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 23 พบว่า 1. ประสิทธิภาพการดำเนินงานโรงเรียนคุณธรรม สพฐ. โดยรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ 1) พฤติกรรมที่พึงประสงค์เพิ่มขึ้น 2) เกิดกระบวนการมีส่วนร่วม 3. มีกระบวนการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม 4) เป็นแหล่งเรียนรู้ในการพัฒนาคุณธรรม 5) มีกลไกคณะทำงาน และใช้โครงการงานคุณธรรมเป็นเครื่องมือ 6) มีความรู้/นวัตกรรม การสร้างเสริมคุณธรรม และ 7) พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดลง ทั้งนี้ อาจเป็นผลจากโรงเรียนคุณธรรมระดับเพชรต้นแบบ โครงการ “โรงเรียนคุณธรรมนนทบุรี เทิดไท้องค์ราชัน” ได้เข้าร่วมการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม เข้ารับการฝึกอบรมโรงเรียนคุณธรรม ตามแนวทางของมูลนิธิยุวสถิรคุณ ผ่านการประเมินโรงเรียนคุณธรรมของสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดนนทบุรี ถึง 2 รอบ โดยรอบที่ 1 เข้ารับการประเมินโรงเรียนคุณธรรม และรอบที่ 2 เข้ารับการประเมินโรงเรียนคุณธรรม ระดับเพชรต้นแบบ ที่ต้องผ่านการประเมินใน 2 ขั้นตอน คือ 1) การจัดนิทรรศการและนำเสนอด้วยวาจา และ 2) การประเมินเชิงประจักษ์ ทำให้มีการเตรียมความพร้อมในด้านต่าง ๆ

มีการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมกับผู้ที่เกี่ยวข้อง ร่วมมือร่วมพลังกันทั้งโรงเรียน มีการส่งเสริมสนับสนุน นิเทศติดตามการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

2. ผู้วิจัยได้นำผลที่ได้จากการถอดบทเรียนมาเป็นฐานข้อมูลกำหนดมาตรฐานและตัวชี้วัดในการขับเคลื่อนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม ของสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดนนทบุรี ได้มาตรฐานด้านกระบวนการ ด้านผลผลิต และด้านผลลัพธ์ ดังนี้

มาตรฐานด้านกระบวนการมี 11 ตัวชี้วัด ได้แก่ ขั้นตอนกระบวนการพัฒนามี 5 ตัวชี้วัด 1) สื่อสารสร้างความเข้าใจ 2) สร้างครูแกนนำ 3) กำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ 4) กำหนดวิธีบรรลุนิเทศคุณธรรมอัตลักษณ์ 5) ลงมือปฏิบัติ ขั้นกลไกคณะทำงาน มี 6 ตัวชี้วัด 1) การวางแผน 2) สร้างการมีส่วนร่วม 3) ส่งเสริมสนับสนุน 4) นิเทศติดตาม 5) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ 6) ประชาสัมพันธ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาธศรี อินธิสิทธิ์ (ติกขปัญโญ) (2563 : 147) ได้ทำการวิจัย เรื่อง การบริหารโครงการโรงเรียนคุณธรรม สพฐ.ต้นแบบ : กรณีศึกษาโรงเรียนในจังหวัดสกลนคร พบว่า บทเรียนการบริหารโครงการโรงเรียนคุณธรรม สพฐ.ต้นแบบ กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านกลางนาเดื่อ มี 6 บทเรียน ที่ทำให้การดำเนินงานบรรลุผลสำเร็จ ประกอบด้วย 1. การรับรู้และการมีส่วนร่วม 2. การบูรณาการคุณธรรมกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ 3. นักเรียนทำได้ตามศักยภาพ 4. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 5. การพัฒนาครูแกนนำ 6. การนิเทศติดตาม และยังสอดคล้องกับสมปอง ใจดีเฉย และคณะ (2554 : 18) ที่กล่าวว่า การส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม โดยใช้โครงการคุณธรรม อาจใช้กระบวนการมีส่วนร่วมลักษณะ Bottom up กล่าวคือ ให้ได้กร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมนำเสนอ โดยมีครูเป็นผู้สนับสนุน

มาตรฐานด้านผลผลิตมี 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) พฤติกรรมที่พึงประสงค์เพิ่มขึ้น 2) พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดลง 3) เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียน ซึ่งสอดคล้องกับสุริยนต์ อินทร์อุดม (2560 : 94-106) ได้ทำการวิจัย เรื่อง การขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรมในเขตตรวจราชการที่ 10 โดยกระบวนการ SPREAD พบว่า 1. ผู้บริหารโรงเรียน คณะครู และบุคลากร วิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย สภาพปัจจุบันของโรงเรียน 2. ผู้บริหารโรงเรียนขับเคลื่อนโครงการโรงเรียนคุณธรรมตามอัตลักษณ์ของโรงเรียน 3. สื่อสารสร้างความเข้าใจ ค้นหาปัญหา 4. นักเรียนมีส่วนร่วมในการกำหนดพฤติกรรมเชิงบวก นอกจากนั้นยังสอดคล้องกับกระทรวงศึกษาธิการ (2539 : 18) ที่กล่าวว่า โรงเรียนควรจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการพัฒนานักเรียนด้านคุณธรรม กำหนดระเบียบปฏิบัติให้บุคลากรเป็นแบบอย่างที่ดี และให้ครูร่วมมือกันปลูกฝังส่งเสริมให้นักเรียนมีคุณธรรมตามแผนปฏิบัติงานของโรงเรียน และสอดคล้องกับประเวศ วะสี (อ้างใน อาอีซัน เกป็น, 2555 : 219) กล่าวว่า การเรียนรู้และพัฒนาทุกฝ่ายต้องร่วมกัน ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่อย่างต่อเนื่อง เข้มแข็ง จริงจัง ประเมิน ปรับปรุง เรียนรู้และพัฒนาด้วยกัน ขึ้นชมความสำเร็จ และภาคภูมิใจร่วมกัน อีกทั้งยังพบว่า กระบวนการนิเทศติดตาม ขาดความต่อเนื่อง การจัดทำโครงการคุณธรรมไม่ได้ให้นักเรียนคิดค้นปัญหา หรือแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง นักเรียนขาดทักษะการคิด โครงการคุณธรรมเป็นโครงการความดีเชิงรุก ที่เด็กคิด เด็กเลือก เด็กทำ ในรูปแบบของโครงการด้วยการลงมือปฏิบัติจริง และโรงเรียนขาดการวางแผนสร้างความร่วมมือในการวางแผนที่ไม่ชัดเจน (ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ, 2558 : 60)

มาตรฐานด้านผลลัพธ์มี 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) มุ่งองค์ความรู้ในการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมร่วมกันตามอัตลักษณ์ของโรงเรียน ผ่านการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย โดยใช้กระบวนการ PDCA ในการดำเนินงาน บูรณาการกับการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียน แผนการเรียนรู้ที่สร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรม มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 2) มีนวัตกรรม การสร้างเสริมคุณธรรม เช่น สถานศึกษาจัดให้มีโครงการโรงเรียนปลอดภัย โครงการส่งเสริมคุณธรรม อาทิ การทำบุญ ตักบาตร ทำสมาธิ กิจกรรมสืบสานประเพณีและวัฒนธรรม โครงการคุณธรรมในห้องเรียน เป็นต้น 3) มีการบูรณาการกับการเรียนรู้ในชั้นเรียน โดยผนวกคุณธรรม จริยธรรมไว้ในแผนการจัดการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมฯ และกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่น ๆ จัดในกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และวิถีชีวิตในสถานศึกษา สอดคล้องกับอมรรัตน์ วงศ์ศรียา (2562 : 128) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมนักเรียนในโรงเรียนคุณธรรม สพฐ. : กรณีโรงเรียนบ้านนาแมด สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุบลราชธานี เขต 2 พบว่า กิจกรรมการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมมี 5 กิจกรรม ประกอบด้วย 1. โครงการคุณธรรม 2. พี่แกนนำสอนน้องทำดี 3. สอดแทรกคุณธรรม จริยธรรมในกลุ่มสาระการเรียนรู้ 4. อบรมจิตพัฒนาคุณธรรม และ 5. พบพระพบธรรม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. โรงเรียนควรฝึกปฏิบัติวิถีคุณธรรมจริยธรรมในชีวิตประจำวันของนักเรียน และบูรณาการคุณธรรม เชื่อมโยงสู่การเรียนรู้ในชั้นเรียน และกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียนอย่างหลากหลายที่สอดคล้องกับคุณธรรมอัตลักษณ์ ของโรงเรียน ทำให้นักเรียนได้ปฏิบัติ ซึมซับ หล่อหลอม บ่มเพาะด้านคุณธรรม
2. โรงเรียนคุณธรรมต้นแบบ ควรมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน และขยายเครือข่ายพัฒนาไปยังโรงเรียน อื่น ๆ
3. ควรมีการพัฒนาต่อยอดโรงเรียนคุณธรรมต้นแบบ ให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของนักเรียนเพิ่มมากขึ้น และลดพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ลง และเกิดผลสำเร็จอย่างยั่งยืน
4. ควรมีการนิเทศติดตาม การดำเนินงานพัฒนาโรงเรียนของโรงเรียนคุณธรรมต้นแบบ เป็นทีมความร่วมมือ ของหน่วยงานจากต้นสังกัดของทางโรงเรียนเอง และจากบุคคลภายนอกที่ทางจังหวัดแต่งตั้ง ได้ร่วมมือกันนิเทศ ติดตาม ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และยังเป็นการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้กับโรงเรียน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษารูปแบบการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม ของโรงเรียนในบริบทที่แตกต่างกัน เช่น โรงเรียนขนาดเล็ก ขนาดกลาง ขนาดใหญ่ หรือโรงเรียนในเมือง นอกเมือง เป็นต้น
2. ควรศึกษารูปแบบ หรือแนวทางการพัฒนาครูแกนนำ นักเรียนแกนนำ ให้สามารถเป็นวิทยากร และ ต้นแบบด้านคุณธรรมในโรงเรียน ตลอดจนการช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาคุณธรรมของครู และนักเรียนได้อย่างเห็นผล
3. ควรศึกษารูปแบบ หรือแนวทางการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม แบบการมีส่วนร่วมของครู นักเรียน กรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2539). **ครูกับการวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน**. กรุงเทพฯ : ครูสภาลาดพร้าว.
- จักรี วงศ์อักษร. (2560). **ประสิทธิผลการดำเนินงานโรงเรียนคุณธรรม สพฐ. สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา มัธยมศึกษา เขต 23**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- พระมหาธรี อินธิสิทธิ์ (ดิกขปัญโญ). (2563). **การบริหารโครงการโรงเรียนคุณธรรม สพฐ.ต้นแบบ กรณีศึกษา โรงเรียนในจังหวัดสกลนคร**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- วีรพงศ์ ถิ่นแสนดี. (2550). **แนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนโดยกระบวนการเรียนการสอนแบบบูรณาการ โรงเรียนสิงห์สะอาด อำเภอเสนาะ จังหวัดกาฬสินธุ์**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการทุจริต. (ม.ป.ป.). **แผนปฏิบัติการส่งเสริมคุณธรรม กระทรวงศึกษาธิการ ประจำปี พ.ศ. 2565**. [Online]. Available : <https://ops.moe.go.th>. [2565 พฤษภาคม 30].
- ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ. (2558). **คู่มือปฏิบัติโรงเรียนคุณธรรม**. กรุงเทพฯ : สหมิตรพรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิง.
- สมปอง ใจดีเฉย และคณะ. (2554). **การสังเคราะห์องค์ความรู้กระบวนการสร้างโรงเรียนต้นแบบด้านคุณธรรม จริยธรรม**. กรุงเทพฯ : ศูนย์คุณธรรม และคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุริยนต์ อินทร์อุดม. (2560). **การขับเคลื่อนโรงเรียนคุณธรรม ในเขตตรวจราชการที่ 10 โดยกระบวนการ SPREAD (รายงานวิจัย)**. โรงเรียนคุณธรรม สพฐ. เขตตรวจราชการที่ 10 จังหวัดอุดรธานี.
- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2562). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542**. (ฉบับ Update ล่าสุด). [Online]. Available : <https://www.krisdika.go.th/law?lawid=2>. [2565 พฤษภาคม 13].
- อมรรัตน์ วงศ์ศรียา. (2562). **การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมนักเรียนในโรงเรียนคุณธรรม สพฐ. : กรณีโรงเรียนบ้านนาแมด สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุบลราชธานี เขต 2**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

อาอีซัน เกปัน. (2555). สภาพ ปัญหา และแนวทางการปลูกฝังคุณธรรมอิสลามแก่นักเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษา
จังหวัดสตูล. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ .